

Mit kezdünk az örökséggel?

GREDEL LAJOS: ÉLESLÖVÉSZET

Úgy látszik, nemcsak magános szellemi vállalkozásai alkalmával kénytelen fölteni az ember a kérdést: „Ki vagyok én?”, hanem történeti koronként, különféle kohéziók okozta közös vállalkozások idején is. Például az a nemzedék is így kérdez, amelyik az utóbbi tizenöt esztendőben kért-szorított helyet magának a magyar irodalomban, s ha jobban körülpillantunk, akkor azt is fölfedezhetjük, hogy a kérdezők köre már nem is a magyar határokon belül vonható meg, hanem az északi félteke 15. és 30. hosszúsági, 45. és 55. szélességi köre között. Az önazonosság, a történeti örökség megszabta, a társadalmi lehetőségek kijelölte helyet keresik észt írók és jugoszláviaiak, osztrákok és románok, a lengyel irodalom fiatalabbjai és a bolgároké. A század leghosszabban tartó békeideje múltbéli mulasztások és jövőbeni lehetőségek számba vételét kínálja, sőt kényszeríti a szellemi igényességű, az élet feladatát tervezni hajlamos entellektüelekre. Nem a kérdezés szándéka vagy a lehetséges válasz jelent újdonságot — hisz Oidiposz óta a válasz: „Az vagyok, aki vagyok, mert más úgy sem lehetek!” — hanem a kérdezőt meghatározó vonások leltára, az azonosságtudatot megszabó koordináták térben s időben kijelölése. Ennek fölfedése akkor is szellemi izgalmat kelt, ha a belátott múlt, s a kényszereivel együtt elfogadott jelen alkotónként más-más részletekből, de ugyanazt a végeredményt adja. A múlt változhatatlan jegeit átgondolni s belátni, választani a jövőt — ez az a kaland, amelyik epikai természetű művek gondolati cselekményét adja.

A pozsonyi illetőségű Grendel Lajos regényének is ebben a sorban a helye. Első könyvének, a novellákat tartalmazó *Hűtleneknek* két évvel ezelőtt olvashattuk a borítóján: „Sokáig azt hittem, minden jó irodalmi mű elsősorban etikai gesztus. Ma már tudom, hogy ez kevés. Tárgyi hitelesség helyett az érzések és gondolatok spontán hitelességére, őszinte indulatra, a látomás egyetemességére — több sikú ábrázolásra törekszem.” Idén megjelent könyvéről szólva pedig már így ír: „Nem merek vállalkozni rá, hogy meghatározzam az itt olvasható szöveg műfaját... Minden esetre ebben a könyvben több a vívódás, mint az epika, s hogy ez javára vált-e, nem tudhatom... A szerző a választás gyötrelmeiről szeretett volna beszélni, s arról, hogy az írónak kötelessége elköteleznie magát az ember mellett — minden helyzetben.”

Grendel tehát nem vált meg az etikai gesztustól, „csak” rátalált a lehető leg-erősebb etikai megnyilvánulásra: a választás mibenlétének megvallására. De választani csak a szabad ember képes. Az, akinek vannak alternatívái, be is látja azokat s maga dönt közöttük. A döntésre képtelen — aki ostoba, akinek nincsen módja utakat fölismerni, s erősebb meghatározottság munkál sorsán, mint ő maga, az nem lehet morális, etikai mérlegelésért felelős — csak szenved a következményektől. Grendel regénye azt firtatja, hogy vajon rendelkezik-e a morális megítélhetőség föltételeivel — kívülről, s képességeivel — odabenn. Azaz: szabadságában áll-e, hogy feleljen azért a valakiért, aki ő maga?

A regény — vagy mint ő mondja: „a szöveg” — három nagy fejezetből áll. Az elsőben — sejthetőleg fiktív — történelmi jegyzeteket ismertet egy felvidéki kisváros háromszáz évvel korábbi múltjából. Az olvasónak nem kell látnokká lennie, hogy rájöjjön, Grendel szülővárosának, Lévának a története kerül itten napvilágra. Ezt a várost foglalta el utolsó hódító hadjáratok a török (1664-ben), jóllehet a hódoltság évszázada alatt összeszoktak már gyaurok és kutyafejűek; itt járt a fölszabadító császári sereg büntetve a hódoltságot; itt Ocska a nemzeti fölszabadítás eszméivel; s megint a büntető császáriak a kuruckodásért. S míg a város évtizedenként cserélt gazdát, a lakosság apadt, fogyott. Mert akit nem vágott le a

török, azt bebörtönözte a labanc, akit nem irtott ki még ez sem, azt rettegésben tartotta a felekezeti harcok fegyvercsörgése, s akit onnét is sikerült kimenteni: holtig alázkodhatott kegyes jó ura előtt. Eseményekben gazdag évek. Alternatívákban is gazdag évek? Nem. Választani nem lehetett. Jutott, ami jutott. Szenvedett ki, hogyan. De csak egyetlen mozgatója volt az emberi létnek: megmaradni.

A második fejezet a szerző — vagy mint magát csalafinta mód Grendel nevezi — az elbeszélő köznapjairól szól. Látnokká itten sem kell válni, hogy Pozsony képeiben ismerjük föl azt a várost, ahol kiadó, lapszerkesztőség, kocsmák és kávéházak, hónapos szobák és vidéki hazautazások között telik a fiatalnak mondott, valójában harmincas éveit taposó ember élete. Akár Budapest is lehetne ez a város, vagy Szeged, Szabadka, Kolozsvár, Vilna vagy Brassó: az alternatívák bősége és különfélesége ugyanaz. Az elbeszélő teljesen szabadon dönthet arról, hogy leadja-e a bennfentes tárcaíró azon művét, melyet a főnök már megdicsért (leadja, naná, majd nem!), saját felelősségére mehet az Akadémia kávéházba vagy valamelyik kispiszkosba (oda megy, ahol olcsóbb a sör s szebbek a pincérlányok), s abba sem szólhat bele senki, hogy főbérllőnjével bájcsevegve tölti-e az estét, vagy ágyba bújjik egy könyvvel, esetleg befűt és reményteljes regényen dolgozik (ez eldöntetlen). Vannak alternatívák, van belátás, van döntési erő — csak éppen tétje nincsen a választásnak. Ez sem képezheti a morális szabadság alkalmait.

De tegyük föl — és erről szól a harmadik fejezet — hogy az elbeszélő regényírásra adja a fejét. Grendel eljátszik a gondolattal, hogy a megismert figurákból, élethelyzetekből, milyen regényt lehetne írni, ha ő — az elbeszélő — regényíró lenne. S míg ezzel a lehetőséggel játszik, kiderül, hogy már regényíró sem lehet az, aki mindezeket átgondolta. A tények pontos rögzítése többé nem etikai gesztus. Érzelmek és gondolatok spontán rögzítése, az őszinteség pedig nem képezi az epika elfogadottnak mondható anyagát. Mi marad hát? Ennek a dilemmának a megérzése. Azaz marad a szöveg, ez a furcsa regény — vagy divatos szóval: antiregény —, melyben az elbeszélő megvallja, hogy nem elbeszélő. S e vallomástól lesz elbeszélővé mégis.

Kitűnő paradoxon, amely gondolatbeli építkezésnek is mulattató volna, de Grendel csak helyenként villantja ki meditációkra fogékony előadásmódját. Lényegében epikusként kezeli az elmondottakat vagy elmondhatókat: színesen, láttatóan mesél, jellemzően csevegteti a szereplőket, ragyogó öniróniával hozza tudtunkra személyes észrevételeit. Ennek köszönhető, hogy a közép-európai értelmiségi létnek nemcsak egy lehetséges — itt: Grendel Lajostól kifejtett — értelmezésével ismerkedünk meg, hanem azokkal az alig vagy éppen nem értelmezhető vonásaival is, melyek a történelem, az érzelmi kötöttségek sajátos antagonizmusában vibrálnak. Ezeket sem értelmezni, sem rangsorolni, sem föloldani nem lehet — olykor *most*, máskor *már* — de meglétüket konstatálni sokféle kötődésük, sokféle következményük szerint mégis érdemes, mert...

Mert végre történelmi helyzetek parancsolta sietség nélkül, a **gondolkodás időigényes elmélyülése** szerint lehet fölmérni a kérdésre adható választ: vagyok, aki vagyok... Grendel válasza az, hogy elbeszélő vagyok, aki nem beszélheti el a többé mondókáját ugyanúgy, ahogy az epika eddigi szabályai előírták. Mégis hű marad a regényírás évszázadok óta ismert kritériumaihoz: megvallja a történelemtől, a társadalomtól, az emberi minőségekről alkotott egyéni véleményét, típusokat örökít meg, hiteles konfliktusokat rögzít, s mindezek háttérben, árnyalatgazdag indirekt-séggel érzékíti véleményező jelenlétét. Méltán írja vallomása végén „erős várunk az írónia”, mert őt is ez menti meg a didaktikusságtól, s ez attól, hogy a tapasztalatok summázata ne telítődjék indokolt pesszimizmussal, hanem érvényesen vallhassa: *mégis*.

Sem szemléletében, sem módszerében nem áll egyedül Grendel Lajos regénye. Ilyetén szellemi utat járt be Lengyel Péter a Cseréptöréssel, illet Lászlóffy Aladár a Papírrepülővel, Nádas Péter az Egy családrégény végével, vagy Bereményi Géza a Legendáriummal, s némi motiváló magyarázkodás után ide sorolhatjuk Spiró Ke-

rengőjét, Brasnyó István Família című regényét, Vathy Zsuzsától Az ősi háztetőt, de Bobrowski, Buzura, Gion Nándor sem hiányozhatnék a sorból. Parabola, hagyományosan fikciós epika, vagy éppen antiregény formájában — a megszerzett és bizonyított íráskészség gondjain túljutva — fölteszik maguknak a kérdést és majdnem ugyanúgy válaszolnak rá. Epikai anyagnak tekintik az örökség föllettározását, azt, hogy a determinánsok tisztázásával állapítsák meg magatartásuk etikai mibenlétét. Az etikai megméretés föltételét: szabadságukat.

Amit Grendel Lajos csak érint, azt analóg példákból az olvasó már állítani is meri: az örökség jegyzékbe szedegetése után nincs más hátra, mint vállalni azt, amire éppen a jegyzés tett alkalmassá. Szembe kell nézni a feladattal: író vagyok. Azaz a latolgatás után, melyet Grendel könyvének harmadik fejezete taglal („ha az elbeszélő író volna, akkor azt írná, hogy”) következik a fővállalt szerep betöltése. Ahogyan Simonffy is teljes regénnyé rajzolta az örökségi leltárt a Kompország katonáiban, ahogy Spiró elért Az ikszekig, vagy más útról kerülve Czákó Gábor a Várkonyi krónikához. A teljesség kedvéért kell megvallanom, hogy Esterházy Péter tollából nem látott ugyan napvilágot ez a típusú írásmű, de távolról sem valószínű, hogy megkerülheti ezt a számadást. Célzásaival, elhallgatást takaró szellemességeivel utal a benne motozó identitás végiggondolásának kényszerére.

A paradoxon tehát tetéződik egy másikkal. A nem író, belátva az epikai megnyilatkozás lehetetlenségét, elutasítva az elbeszélő szerepet, s kimutogatva egy történelmi és társadalmi örökség ironikus rajzolatában a folytathatatlanságot, elérkezik a „más úgy sem lehetek” fölismeréséhez. Az örökség ellentmondásossága az emberi lét paradoxonjává távolodik és egyetemesül, az alkotó pedig belátja, hogy önmegvalósításának lehetősége, az írószerep mégis a lehetőségek legjobbjá, mert ezen kívül csak a nemlét, illetve az írói nemlét marad.

Attól persze, hogy egy logikai sor végére érkezett az Éleslövészet utolsó soraival Grendel, még nem bizonyos, hogy új írói periódushoz is elérkezett. Dilemmáihoz erősebben ragaszkodik az ember, az alkotó, mint sikereihez. Sőt olyan tudatos írónak, mint ő, nehezebb is megválnia a dilemmáktól. De — s ez kivételes adomány — Grendel Lajos nemcsak intellektuális hajlandóságú, hanem művészi tehetségű is. Az élménynek nemcsak logikai, hanem esztétikai megragadására is képes. Azaz a lét abszurditását belátva is talál gyönyörködni valót az emberben, s ez nem a horizont beszűkülését jelenti, hanem a beláthatónak mélyebb, részletgazdagabb fölterképezését. Nem mást tehát, mint amit első novelláskönyvéről szólva is leírtunk: Grendelt a tehetsége regényírásra jelöli. Ez az antiregény kitűnő szellemi teljesítmény, egy életpálya, egy művészi tudat örökségtartamának szükségszerű számba vétele, de még nem a fölismert szükségszerűség betöltése. „Csak” előtanulmány a lehetséges lehetetlenhez: a szerepadta szabadsághoz. Mert aligha van erősebb etikai tett, mint a determinánsok oldhatatlan kötéseit közepette is, egy műfaj kényszerítő szabályait betartva is, a föladat pózzá silányított külsőségeit viselve is: „tűkröt tartani mintegy a valóságnak”.

Az örökségről tehát kiderült, hogy lomtár. Vásott eszmék, korhadt magatartások, fényvesztett ideák és molyette hevületek gyűjteménye. Minden okunk megvan tehát, hogy hagyatékká gyűjtsük a mi eszméinket, ideáinkat és szenvedélyeinket, hadd bíbelődjenek mindezzel azok, akik utánunk jussolnak. (*Madách.*)

BERKES ERZSÉBET